

CEZARY KUNDEREWICZ (Warszawa)

Kodeks Lipit-Isztara

I. HISTORIA ODKRYCIA KODEKSU LIPIT-ISZTARA¹

Drugim z kolei ze znanych nam kodeksów sumeryjskich² jest Kodeks Lipit-Isztara. Proces odkrywania fragmentów tego pomnika prawnego przebiegał bardzo powoli. W czasie pierwszej wojny światowej amerykański orientalista H. F. Lutz, badając tabliczki znalezione w latach 1889—1900 w Nippurze przez ekspedycję archeologiczną Uniwersytetu Pensylwańskiego, odkrył, że trzy z nich, a mianowicie tabliczki: CBM 13632+13647=UM I/2, nr 100; CBM 8284=UM I/2, nr 101 i CBM 8326=UM I/2, zawierają sumeryjskie przepisy prawne. Lutz opublikował te tabliczki w 1919 r.³ Ich pierwsi tłumacze i komentatorzy: A. Ungnad⁴,

¹ Patrz: F. R. Steele, *Archiv Orientali* XVIII, nr 1—2, s. 489—490; J. Klíma, *AO* XVIII, nr 1—2, s. 527 i n. oraz XIX, nr 1—2, s. 38—39, 52—53; E. Schlechter, *Iura* III, s. 247; G. Boyer i E. Schlechter, *Revue Intern. des Droits de l'Antiquité* III (1956), s. 53; G. R. Driver i J. C. Miles, *The Babylonian Laws*, I, s. 11 i n.; V. Korošec, *Iura* V, s. 367; S. N. Kramer, wstęp do przekładu Kodeksu Lipit-Isztara w *Ancient Near-Eastern Texts Relating to the Old Testament*² (wyd. J. B. Pritchard), s. 159; E. Schlechter, *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* LI, s. 57—58.

² Patrz: C. Kunderewicz, *Czasopismo Prawno-Historyczne* X/2, s. 9 i n. Co do języka, w jakim zredagowany jest Kodeks Lipit-Isztara, zob. R. Monier, G. Cardascia i J. Imbert, *Histoire des institutions et des faits sociaux*, s. 34, uw. 45; M. San Nicolò, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* XX, s. 495—497; A. van Selms, *Journal of Near Eastern Studies* IX, s. 65 i n.

³ *Selected Sumerian and Babylonian Texts*, University of Pennsylvania, The University Museum Publications of the Babylonian Section = UM Babylonian Section I/2, nr 100, 101, 102. Pierwsza, częściowa publikacja została dokonana przez Lutza już w 1909 r. Patrz: R. Monier, G. Cardascia i J. Imbert, o. c., s. 34, uw. 43 i A. Boissier, *Babyloniaca* IX (1926), s. 19 i n.

⁴ Sav. Z. XLI, rom. Abt., s. 186 i n. Ungnad oznaczył tabliczki literami: nr 101=B, nr 100=C, nr 102=D. Literą A oznaczył ten autor tabliczkę YBT I, nr 28, opublikowaną przez A. T. Cley'a w 1915 r. (*Miscellaneous Inscriptions in the Yale Babylonian Collection*). Zawiera ona przepisy pochodzące z jakiegoś innego sumeryjskiego zbioru praw. Patrz M. San Nicolò, *SDHI* XV, s. 27, uw. 11 i XVI, s. 433 oraz *Orientalia* 19, s. 112, uw. 1.

P. Koschaker⁵, V. Scheil⁶, S. Langdon⁷, G. Furlani⁸ uznali je za fragmenty jakiegoś „sumeryjskiego kodeksu”, starszego niż Kodeks Hammurabiego. Przez czas bardzo długi nie było wiadomo, komu przypisać należy autorstwo „sumeryjskiego kodeksu”, ani też, gdzie ten kodeks obowiązywał. Wyrażono opinię (np. M. San Nicolò⁹), że jest to lokalny zbiór norm z miast Nippur i Uruk.

W okresie drugiej wojny światowej orientaliści amerykańscy, F. R. Steele i S. N. Kramer, w trakcie porządkowania zbiorów Muzeum Uniwersytetu Pensylwańskiego w Filadelfii stwierdzili, że w tych zbiorach znajdują się cztery fragmenty tabliczki, zawierające przepisy prawne już opublikowane przez Lutzę, szereg innych sumeryjskich przepisów prawnych, kolophon z imieniem „Lipit-Isztar” oraz urywek jakiegoś epilogu¹⁰. Na podstawie bardzo subtelnej analizy tych fragmentów (UM 29-16-55, UM 29-16-240, UM 29-16-218, UM 29-16-230), F. R. Steele w latach 1947—1948 doszedł do wniosku, że są to części dużej tabliczki glinianej, na której był napisany pełny tekst „sumeryjskiego kodeksu”. Badacz ten udowodnił również, że znajdujący się na jednym z nowo odkrytych fragmentów urywek zdania z imieniem Lipit-Isztar jest identyczny z kilkoma wierszami tekstu tabliczki TCL XV,34—AO 5473 ze zbiorów Luwru¹¹. Okazało się, iż ten tekst nie jest, jak dotychczas sądzono, „hymnem do Lipit-Isztara”, lecz wstępem do „sumeryjskiego kodeksu”, będącego w istocie rzeczy zbiorem praw Lipit-Isztara, króla miasta-państwa Isin.

W 1950 r. S. N. Kramer odkrył w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Pensylwańskiego jeszcze jeden drobny fragment (Ni.3058), stanowiący część tej samej tabliczki, z której pochodziły poprzednio odkryte cztery fragmenty¹².

Prócz wyżej wymienionych fragmentów, niewątpliwie zawierających urywki tekstu kodeksu Lipit-Isztara, znane są jeszcze dwa fragmenty, mające rzekomo zawierać prawa ustanowione także przez tego króla. Pierw-

⁵ Sav. Z. XLI, rom. Abt., s. 279 i n.

⁶ RA XVII, s. 35 i n.

⁷ Journal of the Royal Asiatic Society (October, 1920), s. 489 i n. Dalszego częściowego przekładu na język angielski dokonał Gadd (*Sumerian Readingbook*, s. 169 i n.).

⁸ *Leggi dell'Asia Anteriore antica*, s. 3 i n.

⁹ *Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der Keilschriftlichen Rechtsquellen*, s. 68 i n.

¹⁰ Patz F. R. Steele, *American Journal of Archaeology* LI (1947), s. 158 i n. oraz LII (1948), s. 425 i n.; G. R. Driver i J. C. Miles, o. c., I, s. 15—16; M. San Nicolò, SDHI XV, s. 26.

¹¹ Patz H. de Genouillac, *Musée du Louvre, Textes cunéiformes* XV (1930), nr 34; E. Szlechter, RA LI, s. 58—59.

¹² Patz F. R. Steele, A Or XVIII, nr 1—2, s. 489 i n.

szy z nich, to opublikowana w 1926 r. przez A. Boissiera¹³ norma prawna, zredagowana w języku akkadyjskim, której nagłówek mówi wyraźnie, że ustanowił ją Lipit-Ishtar. Jest ona prawie dosłownym odpowiednikiem § 7 Kodeksu Hammurabiego. Te dwie ostatnie okoliczności wzbudzają poważne podejrzenie, że mamy tu do czynienia z często spotykanym na starożytnym Wschodzie usiłowaniem nadania świeżej normie prawnej powagi przepisu obowiązującego od czasów bardzo dawnych¹⁴. Drugi fragment, pochodzący z miasta Kisz, a opublikowany przez J. Nougayrola¹⁵, zawiera 3 (albo 4) sumeryjskie normy prawne, z których dwie mają prawie tę samą treść, co § 21 i § 27 Kodeksu Hammurabiego. Jeśli chodzi o ten fragment, to do czasu gruntownego wyjaśnienia jego charakteru nie może być mowy o rozstrzygnięciu kwestii czy jest to istotnie jeszcze jeden urywek ze zbioru praw Lipit-Isztara¹⁶.

II. LIPIT-ISZTAR I CHRONOLOGIA JEGO PANOWANIA

Lipit-Ishtar był ostatnim, czwartym z kolei, następcą zachodniosemickiego zdobywcy, Iszbierry z Mari, który około 1959 r. p.n.e. usadowił się na tronie w Isinie, opanował miasta Nippur, Ur, Uruk oraz Eridu i obok władcy Larsy, Naplanuma, swego współzawodnika w walce o hegemonię, odgrywał ważną rolę polityczną¹⁷. Istnieją podstawy do przypuszczenia, że ojciec Lipit-Isztara, Iszme-Dagan, opublikował także jakiś zbiór praw¹⁸. Siostra Lipit-Isztara, Eannatuma, arcykapłanka boga Nannara, patronowała najważniejszym pracom przy odbudowie miasta Ur, zniszczonego przez Elamitów¹⁹.

O panowaniu Lipit-Isztara, które przypada w przybliżeniu na lata 1875—1865 p.n.e.²⁰, nie mamy żadnych innych wiadomości prócz tego, że

¹³ Ibidem.

¹⁴ G. R. Driver i J. C. Miles, o. c., I, s. 5—6 i 17; II, s. 306—307. Por. M. San Nicolò, *Orientalia* 19, s. 113, uw. 1 oraz SDHI XVI, s. 433.

¹⁵ RA XLVI, s. 53 i n.; M. San Nicolò, SDHI XX, s. 494.

¹⁶ J. Klíma, *Journal of Juristic Papyrology* VI, s. 162—163.

¹⁷ H. Schmökel, *Geschichte des alten Vorderasiens*, s. 73—74; B. Meissner, *Orient. Literaturzeitung*, 1917, s. 140 i n.; M. San Nicolò, SDHI XV, s. 26—27.

¹⁸ A. Falkenstein, *Orientalia* 19, s. 103, uw. 1; J. Klíma, *AOr* XIX, nr 1—2, s. 52, uw. 128.

¹⁹ S. N. Kramer, *Scientific American* 197, nr 4 (1957), s. 81.

²⁰ H. Schmökel, o. c., s. 74; A. Scharfi A. Mooré, *Ägypten und Vorderasien im Altertum*, s. 492. Wg M. San Nicolò, SDHI XV, s. 26 — ok. 1868—1857 r. p. n. e.; SDHI XVI, s. 432 — ok. 1885—1875 r. p. n. e.; wg G. R. Driver i J. C. Miles, o. c., I, s. 15 i II, s. 306 — ok. 2217—2207 r. p. n. e.; wg V. Korošca, *Iura* V, s. 367 — ok. 1850—1840 r. p. n. e.; wg E. Szlech era, RA LI, s. 59 — ok. 1873—1863 r. p. n. e.; G. Cardascia (patrz R. Monier, G. Cardascia i J. Imbert, o. c., s. 31) podaje jako daty krańcowe ok. 1885—1875 p. n. e.

„ustanowił sprawiedliwość w Sumerze i Akkadzie”²¹ oraz że został usunięty z tronu przez amoryckiego uzurpatora, który przybrał sumeryjskie imię Ur-Ninurta²².

Dynastia założona w Isinie przez Iszbierrę pozostawała pod silnym wpływem sumeryjsko-akkadyjskiej kultury III tysiąclecia p.n.e., co znalazło swój wyraz zarówno w tytulaturze członków tej dynastii, jak i ciągłym nawiązywaniu do tradycji III dynastii z Ur²³.

III. OPIS TABLICZEK ZAWIERAJĄCYCH FRAGMENTY TEKSTU KODEKSU LIPIT-ISZTARA

Na tabliczce CBM 8284, zawierającej po obu stronach po dwie kolumny znaków klinowych, tekst w języku sumeryjskim zachowany jest prawie w całości. Urywa się on w połowie zdania, jednakże na tabliczce umieszczone jest początkowe słowo tekstu, który znajdował się na następnej, nie znanej nam tabliczce²⁴. Tabliczka CBM 13632+13647 jest duplikatem tabliczki CBM 8284; tekst duplikatu jest częściowo zniszczony. Tabliczka CBM 8326 również zawiera po dwie kolumny sumeryjskiego tekstu po obu stronach, przy czym kol. IV jest prawie całkowicie zniszczona. Wszystkie te tabliczki, jak już zaznaczyliśmy, pochodzą z Nippuru²⁵. Są one krótkimi wyciągami, sporządzonymi dla celów pisarskich²⁶. To samo można powiedzieć o tabliczce TCL XV, 34—AO 5473, zawierającej prolog Kodeksu. Pochodzenie jej nie jest znane.

Fragmenty zidentyfikowane przez Steele'a i Kramera (znaleziono je w Nippurze w tym samym czasie, co tabliczki opublikowane przez Lutz'a) są częściami tabliczki o wymiarach 23×28 cm, na której rzekomo miał znajdować się pełny tekst Kodeksu Lipit-Isztara. Zawierała ona prawdopodobnie po dziesięć kolumn tekstu po obu stronach, tj. około 1200 wierszy²⁷.

Forma pisma wskazuje, że wszystkie te tabliczki i fragmenty tabliczek pochodzą z pierwszej połowy II tysiąclecia p.n.e.²⁸.

Na podstawie zachowanych urywków oraz tzw. „Hymnu do Lipit-Isz-

²¹ G. R. Driver i J. Miles, o. c., I, s. 5; RLA II, s. 146, 87; A. Falkenstein i W. von Soden, *Sumerische und akkadische Hymnen und Gebete*, s. 102, 104, 123—130, 368, 371; H. Schmökel, o. c., s. 74.

²² H. Schmökel, o. c., s. 75.

²³ H. Schmökel, o. c., s. 73—74.

²⁴ A. Ungnad, o. c., s. 187; G. R. Driver i J. C. Miles, o. c., I, s. 12.

²⁵ A. Ungnad, l. c.; G. R. Driver i J. C. Miles, o. c., I, s. 12, 15.

²⁶ S. N. Kramer, wstęp do przekładu Kodeksu Lipit-Isztara w *Ancient Near-Eastern Texts Relating to the Old Testament*² (wyd. J. B. Pritchard), s. 159.

²⁷ S. N. Kramer, l. c.; G. R. Driver, i J. C. Miles, o. c., I, s. 16; M. San Nicolò, SDHI XV, s. 26.

²⁸ A. Ungnad, o. c., s. 186; S. N. Kramer, l. c.

tara" można zrekonstruować około 400 wierszy, tj. przypuszczalnie około 1/3 części tekstu Kodeksu Lipit-Isztara (wstęp — ok. 80 w., przepisy prawne — ok. 262 w., epilog — ok. 60 w.). Przepisy prawne zostały podzielone przez Steele'a na 38 artykułów. Zgodnie z tym podziałem, tabliczki opublikowane przez Lutz'a zawierają art. 8—19 i 24—29, zaś fragmenty tabliczki opublikowane przez Steele'a — art. 1—7, 20—23 i 30—38²⁹. Zachowane przepisy pochodzą z drugiej połowy Kodeksu; tylko 21 jest w stanie, umożliwiającym ich zrozumienie³⁰. Dzielią je częstokroć dość znaczne luki. Według obliczeń Steele'a część normatywna Kodeksu Lipit-Isztara obejmowała około 100 artykułów (ok. 1000 wierszy tekstu), a więc była znacznie krótsza od części normatywnej Kodeksu Hammurabiego. Jednakże nie jest pozbawione podstaw przypuszczenie, że normy prawne Lipit-Isztara mogły być spisane na innych jeszcze tabliczkach, które uległy zniszczeniu lub dotychczas nie zostały znalezione³¹.

IV. PRZEKŁAD KODEKSU LIPIT-ISZTARA³²

1. WSTĘP

Gdy wielki Anum, ojciec bogów [i] Enlil, król wszystkich krajów, pan, który wyznacza losy Ninisinnie, córce Anuma dla jej [i] uradowania na jej świetlane czoło; gdy dali jej władzę królewską nad Sumerem [i] Akkadem [oraz] pomyślne panowanie w jej mieście Isin, założonym przez Anuma; gdy Anum [i] Enlil powołali Lipit-Isztara — Lipit-Isztara, mądrego pasterza, którego imię wyrzekł Nunamnir do rządzenia krajem, aby ustanowił sprawiedliwość w kraju, położył kres skargom, poraził wrogość i bunt siłą oręża [i] dał dobrobyt Sumerom i Akkadem, wtedy ja, Lipit-Ishtar, skromny pasterz z Nippuru, dzielny gospodarz z Ur, który nie porzuca Eridu, godny pan Uruku, król Isinu, król Sumeru i Akkadu, miły sercu Inanny, ustanowiłem sprawiedliwość w Sumerze i Akka-

²⁹ M. San Nicolò, *SDHI* XVI, s. 432; E. Szlechter, *Iura* III, s. 247; G. Boyer i E. Szlechter, *RIDA* III (1956), s. 53. Odm inną numerację zastosował w swoim przekładzie Kodeksu Lipit-Isztara E. Szlechter. Patrz *RIDA* IV (1957) s. 75, uw. 7 i *RA* LI, s. 59, uw. 3.

³⁰ S. N. Kramer, wstęp do przekładu Kodeksu Lipit-Isztara w *Ancient Near-Eastern Texts Relating to the Old Testament*² (wyd. J. B. Pritchard), s. 159; V. Korošec, *Iura* V, s. 367.

³¹ G. R. Driver i J. C. Miles, o. c., I, s. 16.

³² Editio princeps: F. R. Steele, *The Code of Lipit-Ishtar*, *AJA* LII, s. 425—450 i plansze XXXIX—XLV oraz AOr XVIII, nr 1—2, s. 489—493 i plansze VII—XI. Inne przekłady: S. N. Kramer, *Lipit-Ishtar Lawcode*, w: *Ancient Near-Eastern Texts Relating to the Old Testament*² (wyd. J. B. Pritchard), s. 159 i n.; J. P. Lettinga, *Het Sumerische Wetboek van Lipitischtar Koning van Isin*, *Jaarbericht Ex Oriente Lux* 12, s. 249—263; P. Artzi, *Two Pre-Hammurabi Codes Newly Discovered*, *Bull. of the Israel Explor. Society* XVI, s. 30 i n., 60 i n. (przekład hebrajski); Taha Baqir, *Sumer* 4, s. 4—14 (przekład arabski); E. Szlechter, *Le Code de Lipit-Ishtar*, *RA* LI, s. 57—82, 177—196, LII, s. 74—89.

dzie zgodnie ze słowem Enlila. Zaprawdę wówczas uzyskałem wolność dla synów i córek Nippuru, synów i córek Ur, synów i córek Isinu, synów i córek Sumeru i Akkadu, na których niewoli było nałożone. Zaprawdę zgodnie z kazałem ojcu utrzymywać jego dzieci [i] kazałem dzieciom utrzymywać ich ojca; kazałem ojcu dochowywać wierności jego dzieciom [i] kazałem dzieciom dochowywać wierności ich ojcu; w domu ojca [i] w domu brata Zaprawdę ja, Lipit-Isztar, syn Enlila, sprowadziłem siedemdziesięciu do domu ojca [i] do domu brata; do domu człowieka nieżonatego sprowadziłem na dziesięć miesięcy 10 czyjaś żona czyjeś dziecko [luka].

2. PRAWA

- Art. 1: co zostało ustanowione
- Art. 2: własność domu ojca z jego
- Art. 3: syn urzędnika państwowego, syn urzędnika z pałacu, syn nadzorca
- Art. 4: łódź łódź obowiązany jest
- Art. 5: Jeśli ktoś wynajął łódź i wyprowadził ją w podróż w celu załatwienia swoich spraw i jej zmienił i łódź została zniszczona przez rozbójników, człowiek który wynajął łódź, obowiązany jest tę łódź
- Art. 6: dar obowiązany jest
- Art. 7: Jeśli dał swój sad sadownikowi do uprawy sadownik właścicielowi sadu które zasadził jest 1/10; daktyle będzie jadł wspólnie z nim.
- Art. 8: Jeśli ktoś dał [innemu] człowiekowi grunt nie uprawiony w celu założenia sadu, a ten człowiek nie obsadził gruntu całkowicie, [właściciel gruntu] człowiekowi, co założył ogród, ten grunt nie uprawiony, który zaniedbał [obsadzić], da jako część jego udziału.
- Art. 9: Jeśli ktoś wszedł do ogrodu [innego] człowieka [i] został tam schwytany na kradzieży, zapłaci dziesięć sykli srebra.
- Art. 10: Jeśli ktoś ściął drzewo w sadzie [innego] człowieka, zapłaci pół miny srebra.
- Art. 11: Jeśli przylegający do czyjegós domu nie uprawiony grunt [innego] człowieka został zaniedbany i właściciel domu powiedział do właściciela nie uprawionego gruntu: „Ponieważ twój grunt został zaniedbany, ktoś może włamać się do mego domu. Umocnij twój dom” i fakt tego porozumienia został przezeń potwierdzony, właściciel nie uprawionego gruntu zwróci właścicielowi domu wszystko, co temu zginęło.
- Art. 12: Jeśli czyjaś niewolnica lub czyjs niewolnik uciekli w obręb murów miejskich [i] zostało stwierdzone, iż mieszkali przez miesiąc w domu [innego] człowieka, da on niewolnika za niewolnika.
- Art. 13: Jeśli nie ma niewolnika, zapłaci piętnaście sykli srebra.
- Art. 14: Jeśli czyjs niewolnik dał wykup swemu panu [i] zostało stwierdzone, [że dał wykup] swemu panu podwójny, niewolnik ten otrzyma wolność.

- Art. 15: Jeśli miqtum jest darem królewskim, nie można go odebrać.
- Art. 16: Jeśli miqtum przyszedł do kogoś z własnej woli, ten człowiek nie może go zatrzymywać, może on [miqtum] pójść tam, gdzie chce.
- Art. 17: Jeśli ktoś kogoś innego, nie schwytawszy go na gorącym uczynku, oskarża o coś, czego nie ma, i nie udowadnia mu tego, poniesie karę przewidzianą za to, o co go oskarżył.
- Art. 18: Jeśli pan lub pani majątności nie uścił daniny z majątności [a] ktoś obcy uścił ją, przez trzy lata [własciciel] nie może być usunięty z majątności. [Potem] człowiek, który uścił daninę z majątności, posiadzie tę majątność, a [poprzedni] właściciel majątności nie będzie mógł występować z żadanymi roszczeniami.
- Art. 19: Jeśli pan majątności
- Art. 20: Jeśli któryś z dziedziców zabrał
- Art. 21: dom ojca poślubił, dar, który otrzymała z domu ojca jako jej dziedzic weźmie.
- Art. 22: Jeśli ojciec żyje, jego córka, wszystko jedno czy jest arcykapłanką, czy kapłanką zakonną, czy [też] hierodulą, będzie mieszkać w jego domu jako dziedzic.
- Art. 23: Jeśli córka w domu [jej] żyjącego ojca
- Art. 24: Jeśli druga żona, którą poślubił, urodziła mu dzieci, posag, który przyniosła z domu jej ojca, należy do jej dzieci, [ale] dzieci [jego] pierwszej żony i dzieci [jego] drugiej żony podzielą się równomiernie własnością swego ojca.
- Art. 25: Jeśli ktoś poślubił małżonkę, [a] ona urodziła mu dzieci i te dzieci żyją, [zaś] niewolnica także urodziła dzieci swemu panu [a] ojciec dał wolność niewolnicy i jej dzieciom, dzieci niewolnicy nie będą dzielić się razem z dziećmi ich [byłego] pana [jego] majątkiem.
- Art. 26: Jeśli jego pierwsza żona umarła [i] po jej śmierci bierze on swą niewolnicę za żonę, dzieci jego pierwszej żony są jego dziedzicami; dzieci, które niewolnica urodziła swemu panu, będą podobnie jego dom będą
- Art. 27: Jeśli czyjaś żona nie urodziła mu dzieci [zaś] nierządnicą z placu publicznego urodziła mu dzieci, będzie on zaopatrywał tę nierządnicę w ziarno, olej i odzież; dzieci, które mu nierządnicą urodziła, będą jego dziedzicami, [a] jak długo jego żona żyje, nierządnicą nie będzie mieszkać w [jego] domu razem z jego żoną.
- Art. 28: Jeśli ktoś odwrócił twarz od swej pierwszej żony [lecz] ona nie opuściła domu, jego żona, którą poślubił jako faworytę, jest drugą żoną; będzie on nadal utrzymywać swą pierwszą żonę.
- Art. 29: Jeśli zięć wszedł do domu swego [przyszłego] teścia [i] zaręczył się, [lecz] później go wypędzono i dano jego żonę jego towarzyszowi, dadzą mu dary zaręczynowe, które przyniósł, [a] ta żona nie może poślubić jego towarzysza.
- Art. 30: Jeśli młody małżonek poślubił nierządnicę [z] placu publicznego [i] sędziowie nakazali, by jej nie odwiedzał, [zaś] później rozwiódł się ze swoją żoną, pieniądze
- Art. 31: dał mu, po śmierci ich ojca dziedzice podzielą się majątkiem ojca [lecz] nie będą się dzielić dziedzictwem majątku; nie będą „gotować w wodzie słowa ich ojca”.
- Art. 32: Jeśli ojciec za swego życia [odłożył] dar zaręczynowy dla swego naj-

- starszego syna [i] w obecności żyjącego jeszcze ojca [syn] poślubił
małżonkę, po śmierci ojca
- Art. 33: Jeśli zostało potwierdzone, że nie podzielił
majątku, zapłaci dziesięć sykli srebra.
- Art. 34: Jeśli ktoś wynajął wołu [i] uszkodził [jego] ciało przy pierścioniu
w nozdrzach, zapłaci jedną trzecią ceny [zwierzęcia].
- Art. 35: Jeśli ktoś wynajął wołu [i] uszkodził jego oko, zapłaci połowę ceny
[zwierzęcia].
- Art. 36: Jeśli ktoś wynajął wołu [i] złamał jego róg, zapłaci jedną czwartą
ceny [zwierzęcia].
- Art. 37: Jeśli ktoś wynajął wołu [i] uszkodził jego ogon, zapłaci jedną czwartą
ceny [zwierzęcia].
- Art. 38: zapłaci

3. EPILOG

Zaprawdę, zgodnie z prawdziwym słowem Utu, kazałem Sumerowi i Akkadowi trzymać się prawdziwej sprawiedliwości. Zaprawdę zgodnie z tym, co powiedział Enlil, ja, Lipit-Isztar, syn Enlila, usunąłem wrogość i bunt; sprawiłem, że płacz, lamenty, okrzyki protestu zakazane; sprawiłem, że zaczęły istnieć prawosć i prawda; przyniosłem dobrobyt Sumerom i Akkadom

Zaprawdę wówczas, kiedy ugruntowałem bogactwo Sumeru i Akkadu, postawiłem tę stelę. Oby ten, który nie dopuści się w stosunku do niej żadnego złego czynu; który nie uszkodzi mego dzieła; który [nie] zetrze napisu na niej; który nie napisze na niej swojego imienia — został obdarzony życiem i oddechem na długie dni! Oby wyrósł on wysoko w [świątyni] Ekur! Oby świetlane oblicze Enlila spojrzało z góry na niego!

Temu [zaś], który dopuści się w stosunku do niej jakiegoś złego czynu; który wejdzie do pomieszczenia [gdzie się ona znajduje] i zmieni jej podstawę; który zetrze napis na niej; który napisze na niej swoje [imię]; który z powodu tego przekleństwa podstawy zamiast siebie kogoś innego — oby temu człowiekowi, wszystko jedno czy byłby to, czy byłby to oby zabrał i dał mu w jego ktokolwiek! Oby Asznan i Sumugan, władcy obfitości, zabrali mu jego oby obalili! Oby Utu, sędzia nieba i ziemi zabrał jego jego fundamenty oby został policzony! Nie pozwól, aby fundamenty jego kraju były trwałe! Jego króla, ktokolwiek był nim był, oby Ninurta, potężny bohater, syn Enlila

V. KOMENTARZ

1. WSTĘP DO KODEKSU

Wstęp do Kodeksu Lipit-Isztara jest dla historyków prawa wielką rewelacją, gdyż zarówno pod względem chronologicznym, jak i pod względem oryginalności, pozbawił on dotychczasowe pierwszeństwa

wstęp do Kodeksu Hammurabiego³³. Okazało się, że wstęp do Kodeksu Hammurabiego w wielu miejscach jest tak bardzo podobny do wstępu do Kodeksu Lipit-Isztara, iż nieraz wydaje się być zwykłym plagiatem. Jest jednak rzeczą możliwą, że wstęp do Kodeksu Lipit-Isztara również opiera się na jakimś starszym, nie znanym nam pierwowzorze³⁴ oraz, że redaktorzy wstępu do Kodeksu Hammurabiego wykorzystali także inne tego rodzaju wzory.

Podobnie jak wstęp do Kodeksu Ur-Nammu i do Kodeksu Hammurabiego, wstęp do Kodeksu Lipit-Isztara, mimo iż ma charakter religijny i panegiryczny, zawiera również cenne informacje z dziedziny stosunków gospodarczych, społecznych, politycznych i prawnych³⁵.

Tak jak to czynił wcześniej Ur-Nammu, a później Hammurabi, Lipit-Isztar wywodzi władzę i funkcje królewskie od bogów Anuma i Enlila, z tą tylko różnicą, że jako boska pośredniczka występuje tutaj opiekunka bogini miasta Isin, Ninisinna. Władza tej bogini rozciągała się na Sumer i Akkad³⁶. Lipit-Isztar podaje się za syna Enlila, powołanego przez tego boga i boga Anuma do rządzenia krajem w tym celu, by „ustanowił sprawiedliwość, położył kres skargom, poraził wrogość i bunt siłą oręża [i] dał dobrobyt Sumerom i Akkadom”.

Następnie Lipit-Isztar, który nazywa siebie „pasterzem z Nippuru”, „dzielnym gospodarzem z Ur”, opiekunem Eridu, panem Uruku, królem Isinu i królem Sumeru i Akkadu, stwierdza, że zgodnie z wolą Enlila „ustanowił sprawiedliwość w kraju”, tj. ogłosił swe prawa. Wymienione nazwy miast wskazują, że sfera władzy i wpływów Lipit-Isztara w zasadzie ograniczała się tylko do południowych sumeryjskich obszarów Mezopotamii³⁷.

Jak Urukagina i Ur-Nammu, chlubi się Lipit-Isztar tym, że wyzwolił szerokie masy ludności od ucisku ze strony możnych oraz stwierdza, że uregulował stosunki między ojcami i dziećmi. Końcowe fragmenty tej części wstępu dotyczą rodzinnej organizacji patriarchalnej, względnie fratriarchalnej. Niestety jednak tekst jest tutaj tak bardzo uszkodzony, że nie można go zrozumieć.

Lipit-Isztar, tak jak Ur-Nammu i Hammurabi, stara się przedstawić swą działalność w jak najkorzystniejszym świetle i ogłasza swe prawa nie tyle dla pozyskania sympatii ludności, co dla pozyskania przychyl-

³³ J. Klíma, AOr XIX, nr 1—2, s. 53 i JJP V, s. 185—186.

³⁴ V. Korošec, Iura V, s. 370; C. Kunderewicz, Czasopismo Prawno-Historyczne X/2, s. 13 i n., 16.

³⁵ G. R. Driver i J. C. Miles, o. c., I, s. 5 i n.; J. Klíma, JJP V, s. 163 i n. oraz VII/VIII, s. 315; E. Szlechter, RA XLVII, s. 174.

³⁶ J. Klíma, JJP V, s. 169.

³⁷ Ibidem, s. 173.

ności bogów, w zastępstwie których sprawuje rządy na ziemi. Należy tu zaznaczyć, że, zgodnie z tradycyjną techniką legislacyjną, idea, iż podstawą działalności prawodawczej królów jest misja otrzymana od bogów, znajduje swój wyraz we wstępach i epilogach kodeksów mezopotamskich³⁸, zaś w częściach normatywnych nie ma o niej mowy³⁹.

2. PRZEPISY PRAWNE⁴⁰

Tekst art. 1 Kodeksu Lipit-Isztara jest w takim stopniu uszkodzony, że w ogóle nie można powiedzieć, jaką kwestię ten przepis regulował.

Jeśli chodzi o art. 2, to zachowane słowa również bardzo uszkodzonego tekstu wskazują, że dotyczył on jakiejś kwestii związanej z majątkiem ojca.

Z tekstu art. 3 zachowały się jedynie terminy oznaczające synów różnych urzędników.

Ocalałe słowa tekstu art. 4 wydają się świadczyć o tym, że regulował on kwestię najmu łodzi.

Podobnej kwestii dotyczył art. 5. Chociaż tekst tego artykułu można w znacznej mierze zrekonstruować na podstawie fragmentu Ni. 3058, opisana w nim sytuacja nie jest zupełnie zrozumiała. Wydaje się, że chodzi tutaj o wypadek, kiedy najemca łodzi posłużył się nią niezgodnie z umową (np. zmienił trasę podróży), w wyniku czego łódź została zniszczona przez rozbójników. Omawiany przepis nakładał zapewne na niedbałego lub nieuczciwego najemcę obowiązek wynagrodzenia szkody. W każdym bądź razie można przyjąć, że art. 5 Kodeksu Lipit-Isztara (będziemy odtąd oznaczać to źródło literami KL) regulował jakąś sytuację podobną do uregulowanych przepisami art. 5 Kodeksu Bilalamy (KB) i § 236—238 Kodeksu Hammurabiego (KH)⁴¹.

Z tekstu art. 6 KL zachowały się tylko dwa słowa, które wydają się świadczyć, że przepis ten dotyczył darowizny.

Art. 7 można także w znacznym stopniu zrekonstruować na podstawie fragmentu Ni. 3058, jednak, podobnie jak w wypadku art. 5, nie wystarcza to do całkowitego zrozumienia treści przepisu. Można jedynie powiedzieć, że art. 7 regulował stosunki między właścicielem gruntu przeznaczonego

³⁸ O władzy prawodawczej w Mezopotamii patrz: E. Szlechter, RIDA IV (1957), s. 82 i n. oraz RA LI, s. 177—178.

³⁹ J. Klíma, JJP V, s. 176.

⁴⁰ A. Ungnad, Sav. Z. XLI, rom. Abt., s. 186—194; P. Koschaker, Sav. Z. XLI, s. 278—286; F.R. Steele, AJA LII, s. 425—450 i AOr XVIII, nr 1—2, s. 489—493; A. Falkenstein, Journal of Cuneiform Studies 5, s. 75 i Orientalia 19, s. 103—111; M. San Nicolò, Orientalia 19, s. 111—118 i SDHI XV, s. 29—31; J. Klíma, AOr XIX, nr 1—2, s. 52—59 i JJP V, s. 161—186; E. Szlechter, Iura III, s. 247—249; V. Korošec, Iura V, s. 370—372; E. Szlechter, RA LI, s. 180—196 i LII, s. 74—89.

⁴¹ Por. E. Szlechter, RIDA I (1952), s. 160 i IV (1957), s. 87 i n. oraz RA LII, s. 74—76, 78—80, 83—86.

na założenie plantacji palm daktylowych i osobą, która podjęła się taką plantację założyć. Odpowiednikiem art. 7 KL wydaje się być § 64 KH.

Po art. 7 następował jakiś artykuł (oznaczony 7a), z którego dochowały się tylko początkowe słowa: *Tukum-bi...* (Jeśli...).

Art. 8 KL dotyczy wypadku, kiedy osoba, która podjęła się założenia dla kogoś sadu na nie uprawianym jeszcze gruncie, nie wypełniła swego zobowiązania całkowicie. Omawiany artykuł głosi, iż niedbały sadownik będzie miał odpowiednio zmniejszony udział w plonie. Odpowiednikami art. 8 KL są art. 1 Kodeksu Ur-Nammu (KU) i § 61 KH.

W art. 9 KL przewidziana jest kara 10 sykli srebra za bezprawne wejście do sadu i popełnienie tam kradzieży. Przepis ten nie ma odpowiednika wśród zachowanych artykułów Kodeksu Ur-Nammu, Kodeksu Bilalamy i w kodeksie Hammurabiego.

Tekst art. 10 KL odpowiada prawie dosłownie tekstowi art. 59 KH. Art. 10 przewiduje karę pół miny srebra za bezprawne ścięcie drzewa w cudzym sadzie.

Art. 11 KL, odpowiednik § 73 względnie § 76 KH, dotyczy kwestii odpowiedzialności majątkowej właściciela pola, który zaniedbuje uprawę swego gruntu i ułatwia przez to złoczyńcom włamanie się do domu sąsiada. Niedbały właściciel pola obowiązany jest dać sąsiadowi odszkodowanie za wszystko, co temu zginęło.

Art. 12 przewiduje, że osoba, która przez miesiąc ukrywała w obrębie murów miejskich w swym domu zbiegłego niewolnika, obowiązana jest dać panu niewolnika jako odszkodowanie innego niewolnika, zaś art. 13 głosi, iż w wypadku niemożności dania niewolnika ukrywający zapłaci 15 sykli srebra. W kodeksie Bilalamy odpowiednikiem art. 12 i 13 KL jest art. 49, zaś w Kodeksie Hammurabiego podobną sytuację regulują § 16 i 19⁴².

W żadnym ze znanych nam kodeksów mezopotamskich nie ma odpowiednika art. 14 KL, którego treść jest niejasna. Nie wiadomo czy niewolnik, który się wykupił, mógł w razie zaprzeczenia tego faktu przez swego byłego pana, zaryzykować wytoczenie procesu o wolność, czy też dopiero po ponownym wykupieniu się mógł domagać się oficjalnego uznania, że jest człowiekiem wolnym⁴³.

Art. 15 i 16 stanowią dotychczas zagadkę, bowiem nie wiadomo, jaką kategorię osób oznacza semicki termin *miqtum*⁴⁴.

⁴² Por.: V Korošec, Iura V, s. 372 i E. Szlechter, RA LI, s. 181—182.

⁴³ Por. odmienną interpretację art. 14 KL u E. Szlechter, AOr XVII/2, s. 391—418 i RA LI, s. 69 oraz 182—183. Zob. także uwagi M. San Nicolò, SDHI XVI, s. 433, 437—438; J. Klíma, JJP VII/VIII, s. 312 i n.

⁴⁴ J. Klíma, AOr XVIII, nr 1—2, s. 529 i JJP VII/VIII, s. 324. Zob. również hipotezę E. Szlechter, RA LI, s. 69—71 i 184—185 oraz LII, s. 76—78 i 88—89.

Art. 17 KL, którego odpowiednikiem w KH są § 1, 2 i 11, przewiduje karę za fałszywe oskarżenie. Trzeba jednak zaznaczyć, że lekcja tego artykułu jest sporna.

Art. 18 KL, podobnie jak § 30 KH, przewiduje, że w wypadku, gdy ktoś ponosił przez trzy lata wszystkie ciężary związane z posiadaniem majątności (gruntu), którą właściciel porzucił, ten ostatni traci prawo domagania się jej zwrotu. Należy tu zaznaczyć, że art. 18 KL, w przeciwieństwie do § 30 KH, jest normą generalną.

Jest rzeczą możliwą, iż art. 19 KL był odpowiednikiem § 31 KH. Nie decydującego w tej sprawie powiedzieć jednak nie można, gdyż zachowały się tylko dwa początkowe słowa tego artykułu.

Dalej brakuje ok. 37 wierszy tekstu, a potem, po kliku oderwanych słowach, następują artykuły regulujące różne kwestie prawa małżeńskiego i spadkowego⁴⁵. Tekst ich jest często również uszkodzony, a treść niejasna.

Z art. 20 zachowało się jedynie kilka początkowych słów. Wskazują one, że przepis ten regulował jakąś kwestię spadkową.

Również bardzo uszkodzony jest tekst art. 21, ale z zachowanych słów można wywnioskować, że, podobnie jak art. 22 i 23, dotyczył on zapewne przywilejów przysługujących w dziedzinie prawa spadkowego córce będącej arcykapłanką, kapłanką zakonną lub hierodulą⁴⁶, a więc kwestii uregulowanych w § 178—184 KH.

Miedzy art. 23 i 24 KL znajduje się luka. Art. 24 KL prawdopodobnie nawiązujący do przepisu, który znajdował się na miejscu tej luki, reguluje prawa spadkowe dzieci z pierwszej i drugiej żony tak samo, jak § 167 KH.

Art. 25 KL dotyczy kwestii uprawnień spadkowych dzieci urodzonych przez niewolnicę wolnemu obywatelowi, mającemu dzieci urodzone przez małżonkę. Ta kwestia uregulowana jest tak samo jak w § 170—171 KH: wyzwolone dzieci konkubiny nie mają prawa do dziedziczenia po ojcu⁴⁷.

Art. 26 KL dotyczy wypadku, gdy po śmierci pierwszej żony wdowiec mający dzieci pojął za żonę niewolnicę. Końcowa część tekstu tego artykułu jest uszkodzona, wskutek czego nie można nic pewnego powiedzieć o tym, jak sprawa była uregulowana. Wydaje się, że po śmierci prawnej

⁴⁵ Patrz J. Klíma, *Untersuchungen zum altbabyl. Erbrecht*; F. R. Kraus, AOr XVII/1, s. 406 i n.; S. v. Bolla, AOr XVIII/3, s. 3 i n.; E. Szlechter, RA LI, s. 183 i n. Zob. również hipotezę E. Szlechter, RA LI, s. 72, 190, 195—196.

⁴⁶ J. Klíma, *Untersuchungen*, s. 43 i n.; A. van Praag, *Droit matrimonial assyro-babylonien*, s. 43 i n.; E. Szlechter, RA LI, s. 193—194. Zob. także hipotezę E. Szlechter, RA LI, s. 189—191.

⁴⁷ E. Szlechter, RIDA I (1932), s. 130 i n. oraz IV (1957), s. 86 i n.; RA LI, s. 183—184.

małżonki dzieciom zrodzonym z niewolnicy mogło być przyznane prawo do dziedziczenia ⁴⁸.

Zupełnie zrozumiała jest za to treść art. 27 KL. Jeśli w wypadku bezpłodności żony mąż wziął na utrzymanie „nierządnicę z placu publicznego” i ta urodziła mu dzieci, dziedziczą one spadek po swym ojcu. Matka ich ma prawo do alimentów, nie może jednak mieszkać pod jednym dachem z prawną małżonką.

Treść art. 28 KL jest niejasna. Zapewne reguluje on stosunki między pierwszą i drugą żoną oraz ustanawia obowiązek utrzymywania przez męża swej pierwszej żony, jak długo przebywać ona będzie w jego domu.

Art. 29 reguluje, podobnie jak art. 25 KB i § 161 KH, kwestię zerwania zaręczyn przez niedoszłego teścia i oddania przezeń swej córki „towarzyszowi” (albo družbie) ⁴⁹ niedoszłego zięcia. Różnica polega tutaj tylko na tym, że art. 29 KL przewiduje w tym wypadku zwrot daru zaręczynowego, podczas gdy zarówno art. 25 KB, jak i § 161 KH przewidują zwrot daru zaręczynowego lub wiana *in duplum*. Należy też zaznaczyć, że art. 25 KB, w przeciwieństwie do art. 29 KL i § 161 KH, nie zabrania zawarcia małżeństwa między „towarzyszem” niedoszłego zięcia i jego byłą narzeczoną ⁵⁰.

Art. 30 KL, którego treść nie jest całkowicie zrozumiała, dotyczy kwestii poślubienia przez już żonatego człowieka „nierządnicy z placu publicznego” i rozvodu tego człowieka z pierwszą żoną. W końcowej części artykułu, która nie zachowała się, uregulowane były zapewne jakieś sprawy majątkowe, związane z rozводом. Ciekawa jest znajdująca się w tym przepisie wzmianka, że sędziowie mogli zakazać już żonatemu człowiekowi odwiedzania poślubionej przez niego następnie nierządnicy. Art. 30 KL przypomina nieco postanowienie zawarte w § 142 KH.

Art. 31, którego tekst zachował się tylko częściowo, dotyczy sprawy podziału spuścizny po ojcu. Jeśli wziąć pod uwagę przypuszczalną treść art. 32 KL, wydaje się słuszne twierdzenie E. Szlechter a ⁵¹, że art. 31 KL ustanawia dwie ogólne zasady sumeryjskiego prawa spadkowego: zasadę równego podziału spuścizny między synów zmarłego i zasadę przyznania części uprzywilejowanej najstarszemu synowi zmarłego. Według tego komentatora, art. 31 KL dotyczy sytuacji, gdy ojciec za życia dał najstarszemu synowi swe pole jako część uprzywilejowaną. W takim wy-

⁴⁸ P. Koschaker, Sav. Z. XLI, rom. Abt., s. 284; M. San Nicolò, *Orientalia* 19, s. 115; E. Szlechter, RA LI, s. 191—192. Zob. także hipotezę E. Szlechter a, RA LI, s. 75—76, 187—188.

⁴⁹ A. van Selms, JNES IX, s. 65 i n.; P. Koschaker, AOr XVIII/3, s. 254 i n.; E. Szlechter, RA LI, s. 76, 186—187.

⁵⁰ Por. E. Szlechter, *Les lois d'Ešnunna*, s. 45 oraz RA LI, s. 77, 188.

⁵¹ Iura III, s. 248. Zob. również RA LI, s. 194—195.

padku po śmierci ojca pole nie podlegało podziałowi między spadkobierców. W ostatnim zdaniu art. 31 KI zawarty jest nakaz poszanowania woli zmarłego ojca⁵².

W art. 32 KL, również zachowanym tylko częściowo, uregulowana była jakaś kwestia podobna do tej, którą reguluje § 166 KH. Zapewne była tutaj mowa o tym, że jeśli ojciec za życia dał najstarszemu synowi zamiast części uprzywilejowanej pewną kwotę mającą posłużyć jako dar zaręczynowy, to pozostali synowie, którzy jej nie otrzymali, mają prawo potrącić przy podziale spadku tę kwotę z części spadkowej, należnej najstarszemu synowi.

Tekst art. 33 KL jest także uszkodzony. E. S z l e c h t e r sądzi, że przewidzianej w tym przepisie karze 10 sykli srebra podlegał najstarszy syn, jeśli przy podziale spuścizny po ojcu nie potrącił kwoty otrzymanej za życia ojca na dar zaręczynowy⁵³.

Wreszcie art. 34—37 KL regulują kwestię odpowiedzialności za okaleczenie wynajętego zwierzęcia. Treść § 247 KH jest prawie dosłownym powtórzeniem treści art. 35 KL, zaś § 248 KH żywo przypomina art. 36 i 37 KL. Te dwa ostatnie artykuły różnią się od § 248 KH głównie wysokością odszkodowania ($\frac{1}{4}$ ceny zwierzęcia), lecz cyfra oznaczająca wysokość odszkodowania w tekście § 248 KH jest niepewna ($\frac{1}{5}$ lub $\frac{1}{4}$).

Z art. 38 KL zachował się tylko jeden wyraz: „zapłaci”.

3. EPILOG

Epilog Kodeksu Lipit-Isztara wykazuje wielokrotnie uderzające podobieństwo do epilogu Kodeksu Hammurabiego. W tej części swego kodeksu Lipit-Isztar podkreśla ponownie, że zgodnie z nakazem Enlila zaprowadził sprawiedliwość w kraju, poskromił bunt i przyniósł Sumerom i Akkadom ład i dobrobyt. Jeśli porównamy ten fragment epilogu Kodeksu Lipit-Isztara z odpowiednim fragmentem epilogu Kodeksu Hammurabiego, spostrzeżemy, iż, podobnie jak we wstępie do swego kodeksu, ten ostatni prawodawca wysuwa tutaj swoją osobę na pierwszy plan, podczas gdy Lipit-Isztar powtarza przede wszystkim, że wypełnił zadanie wyznaczone mu przez Enlila⁵⁴. W omawianym fragmencie epilogu KL znajduje się niezwykle ważna wzmianka o tym, że oryginalny tekst kodeksu, tak jak później oryginalny tekst Kodeksu Hammurabiego, wryty był na steli.

Po tej wzmiance następuje końcowa część epilogu, w której Lipit-Isztar, podobnie jak później Hammurabi, stara się zabezpieczyć nienaruszalność tekstu swojego kodeksu oraz poszanowanie dla zawartych w tym

⁵² Por. J. Klíma, JJP IV, s. 284 i n.

⁵³ Por. E. S z l e c h t e r, Iura III, s. 249; zob. także RA LI, s. 194—195 oraz RA LII, s. 80—83.

⁵⁴ J. Klíma, JJP V, s. 177. Inaczej E. S z l e c h t e r RA LI, s. 179.

kodeksie przepisów. Dla tych, którzy uszanują nietykalność steli i nie będą postępować wbrew umieszczonym na niej normom, wzywa Lipit-Ishtar błogosławieństwa bogów, zaś przeklina tych, którzy odważą się stelę uszkodzić, zmienić wyryty na niej tekst lub naruszać przepisy kodeksu⁵⁵. Ciekawą jest rzeczą, że Lipit-Ishtar kieruje swe nakazy i zakazy do wszystkich swych pełnoprawnych poddanych. Dopiero, gdy była mowa o skutkach nieposzanowania nakazów prawodawcy prawdopodobnie (tekst epilogu jest w tym miejscu bardzo uszkodzony) wyraźnie wymieniał różnych dostojników, których miała dotknąć karząca ręka bogów. W przeciwieństwie do tego Hammurabi kieruje swe nakazy i zakazy przede wszystkim do swych następców na tronie babilońskim, zaś dopiero w tej części epilogu, która zawiera przekleństwa, wspomina także o dostojnikach i wszystkich ludziach wolnych⁵⁶. W obu kodeksach ta ostatnia część epilogu jest znacznie obszerniejsza od części zawierającej błogosławieństwa dla ludzi, którzy uszanują przepisy prawodawcy.

Analiza wstępu i epilogu Kodeksu Lipit-Isztara doprowadzają do wniosku, iż wstęp i epilog Kodeksu Hammurabiego oparte są w znacznie większym stopniu niż część normatywna tego kodeksu na jakichś starszych wzorach. Wyrażono nawet przypuszczenie, że redaktorzy wstępu i epilogu Kodeksu Hammurabiego oraz redaktorzy części normatywnej tego kodeksu pracowali zupełnie osobno i, że wskutek tego ci pierwsi mogli zaczerpnąć ze starszych wzorów znacznie więcej niż drudzy⁵⁷.

VI. ZNACZENIE KODEKSU LIPIT-ISZTARA

Sumeryjski Kodeks Lipit-Isztara, o około 150 lat starszy od Kodeksu Hammurabiego, podobnie jak inne znane nam kodeksy mezopotamskie, świadczy o istnieniu długotrwałej tradycji prawodawczej. Tekst Kodeksu Lipit-Isztara dzieli się na trzy części, charakterystyczne dla kodeksów mezopotamskich: wstęp, część normatywną i epilog, a treść wstępu i epilogu oraz rodzaje stosunków prawnych uregulowanych w części normatywnej żywo przypominają inne znane kodeksy mezopotamskie. Także normy dotyczące tych stosunków są w większości wypadków bardzo podobne do norm zawartych w innych znanych nam kodeksach sumeryjskich i akadyjskich⁵⁸.

Z treści Kodeksu Lipit-Isztara można wywnioskować, że państwo tego władcy, tak jak państwo króla Ur-Nammu, było teokracją, na czele której stał jako zastępca i pełnomocnik bogów, despota, przypisujący sobie po-

⁵⁵ Podobne błogosławieństwa i przekleństwa są także zawarte w inskrypcjach Eannatuma, Gudei i Sargona I. Por. J. Klíma, AOR XIX, nr 1—2, s. 58, uw. 175.

⁵⁶ J. Klíma, JJP V, s. 180.

⁵⁷ J. Klíma, JJP V, s. 185.

⁵⁸ E. Szlechter, RIDA IV (1957), s. 92.

chodzenie boskie. Ludność państwa Lipit-Isztara składała się z Sumerów i Akkadów. Społeczeństwo dzieliło się na ludzi wolnych i niewolnych. Organizacja rodzinna miała charakter patriarchalny, względnie fratriarchalny. Ludność zajmowała się rolnictwem, sadownictwem i hodowlą bydła. Ważną rolę odgrywał transport wodny. Istniał ustalony system pieniężny, a środkiem obiegowym było srebro. W obrębie klasy ludzi wolnych zachodził proces rozwarstwienia majątkowego, a ucisk ze strony możnych wywoływał niepokoje i bunt. Także rodzina patriarchalna, względnie fratriarchalna przeżywała wówczas jakiś kryzys, którego natura nie jest nam znana z tej przyczyny, że końcowa część wstępu Kodeksu Lipit-Isztara nie zachowała się w całości. Prawdopodobnie kryzys ten pozostawał w ścisłym związku z pogorszeniem się sytuacji ekonomicznej szerokich mas ludności, gdyż Lipit-Isztar mówi o ustanowieniu obowiązku utrzymywania ojca przez dzieci oraz dzieci przez ojca i wzajemnego dochowywania „wierności” przez tych członków rodziny. Lipit-Isztar, podobnie jak Urukagina i Hammurabi, występuje jako reformator społeczny, którego zadaniem jest wyzwolenie ekonomicznie słabszych ludzi wolnych od ucisku ze strony możnych, przywrócenie spokoju, ujednolicenie prawa i ugruntowanie sprawiedliwości na obszarze całego państwa.

Kodeks Lipit-Isztara pozwala nam nie tylko poznać dość znaczną ilość sumeryjskich norm prawnych, lecz także umożliwia badanie rozwoju prawa w Mezopotamii po upadku III dynastii z Ur i ustalanie stosunków zachodzących między prawem sumeryjskim i akkadyjskim⁵⁹. Omawiany kodeks sumeryjski rzucił także zupełnie nowe światło na Kodeks Hammurabiego, ale trzeba jeszcze wielu bardzo rozległych badań i nowych odkryć klinowych źródeł prawnych, by można było w zadowalający sposób wyjaśnić, jaką rolę odegrały przy redakcji tego ostatniego kodeksu starsze odeń zbiory praw⁶⁰. Prawdziwą zaś zagadkę stanowi przyjęcie przez Hammurabiego zasady talionu, co jest znacznym krokiem wstecz w porównaniu ze znanymi nam kodeksami sumeryjskimi i Kodeksem Bilalamy⁶¹.

Tak więc obecnie przy porównywaniu Kodeksu Lipit-Isztara i Kodeksu Hammurabiego wskazana jest wielka powściągliwość⁶² i stałe uświadamianie sobie faktu, że Hammurabi nie przejął żadnego przepisu Kodeksu Lipit-Isztara dosłownie oraz, że stosunki prawne w Kodeksie Hammurabiego są bardziej systematycznie uregulowane, a sankcje znacznie surowsze⁶³.

⁵⁹ M. San Nicolò, *SDHI* XV, s. 32 i n. oraz *Orientalia* 19, s. 118; E. Szlechter, *RIDA* IV (1957), s. 76.

⁶⁰ V. Korošec, *RIDA* IV (1957), s. 93.

⁶¹ Por. E. Szlechter, *RIDA* IV (1957), s. 92.

⁶² Por. M. San Nicolò, *Orientalia*, 19, s. 118.

⁶³ Por. V Korošec, *Iura* V, s. 372.

Cezary Kunderewicz (Warszawa)

LE CODE DE LIPIT-ISHTAR

Résumé

Après avoir publié la version polonaise du Code d'Ur-Nammu (*Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. X/2), l'auteur — en réalisant son projet de traduction en polonais des principaux monuments du droit sumérien et akkadien, et en les pourvoyant de commentaires historiques et juridiques — présente dans son article la traduction du code sumérien de Lipit-Ishtar ainsi que des commentaires sur ce code.

Il fait d'abord l'historique de la découverte et du déchiffrement des fragments du Code de Lipit-Ishtar, et présente ensuite une caractéristique succincte du règne de ce législateur ainsi qu'une description des tablettes contenant les fragments du code. La partie IV de l'article constitue la première traduction en langue polonaise du dit code, tandis que la partie V — un commentaire historique et juridique, où les prescriptions du code sont comparées aux prescriptions analogues du code sumérien d'Ur-Nammu et des codes akkadiens de Bilalama et de Hammurabi. L'auteur souligne à ce propos la ressemblance surprenante de la teneur et de la forme de l'introduction et de l'épilogue du Code de Lipit-Ishtar et du Code de Hammurabi. La dernière partie de l'article est consacrée à l'appréciation de l'importance du Code de Lipit-Ishtar.

De l'avis de l'auteur, la division de ce code, la teneur et la forme de l'introduction et de l'épilogue, les genres de rapports juridiques réglés dans la partie normative, ainsi que les normes concernant ces rapports — rappellent vivement d'autres codes sumériens et akkadiens connus, et témoignent de l'existence d'une longue tradition législative. Quant à la caractéristique de l'Etat de Lipit-Ishtar — celui-ci accuse, à juger d'après le code de ce roi, une analogie avec l'Etat du roi Ur-Nammu. L'introduction au Code de Lipit-Ishtar comprend une précieuse mention attestant que l'organisation familiale du temps du règne de ce roi avait un caractère patriarcal, respectivement fratriarcal, et que celle-ci traversait alors une crise due probablement à l'aggravation des conditions économiques des masses de la population. Lipit-Ishtar, de même qu'Urakagina et Hammurabi, apparaît comme réformateur de la société, dont la tâche consiste à affranchir les hommes libres, mais économiquement plus faibles, de l'oppression de la part des riches, à rétablir la paix, à unifier le droit et à établir la justice dans tout l'Etat.

Le Code de Lipit-Ishtar nous permet non seulement de connaître de nombreuses règles sumériennes de droit, mais nous rend possibles aussi les recherches concernant l'évolution du droit en Mésopotamie après le déclin de la IIIe dynastie d'Ur, ainsi que l'établissement du rapport existant entre le droit sumérien et akkadien. Le code sumérien en question jette également une lumière toute nouvelle sur le Code de Hammurabi, mais des analyses approfondies ainsi que de nouvelles découvertes de sources juridiques cunéiformes sont encore nécessaires, afin qu'on puisse expliquer d'une façon satisfaisante le rôle qu'ont joué au moment de la rédaction de ce dernier code les recueils de droit plus anciens. D'autre part, l'admission par Hammurabi du principe du talion — ce qui constitue un grand pas en arrière en comparaison des codes sumériens connus et du Code de Bilalama — représente une vraie énigme.

Ainsi, à l'heure actuelle la confrontation du Code de Lipit-Ishtar et du Code de Hammurabi exige une grande prudence, ainsi qu'une conscience continuelle du fait que Hammurabi n'a admis textuellement aucune règle du Code de Lipit-Ishtar, que les rapports juridiques dans le Code de Hammurabi sont réglés d'une manière plus systématique, et que les sanctions y sont beaucoup plus sévères.

